

AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN ÇENĞİ ROMANINDA CERVANTES'İN İZLERİNİ ARAMAK

Adem Gürbüz*

Öz

Cervantes, şövalye hikâyelerinin parodisini yaptığı *Don Kişot* adlı eseriyle romans türünün sonunu hazırlayarak modern romancılığın temellerini atar. Yazar, gerçeklikten uzak olan romansları klasik bir şekilde yermek yerine kendi silahıyla vurur; şövalye hikâyelerinin saçmalığını, bu eserlere inanarak kahramanlığa soyunan bir kahramanı hâlden hâle düşürerek hicveder. Eser, dünya edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da önemli izler bırakır. Yazı makinesi olarak nitelendirilen Ahmet Mithat'ın kaleme aldığı ve çalışmamıza da konu olan *Çengi* romanı, Cervantes'in ünlü *Don Kişot*'unun kültürümüze ve edebiyatımıza uyarlanmış bir şeklidir. Toplumu eğitmeyi kendine temel görev edinen Ahmet Mithat, bütün eserlerini bu kaygıyla kaleme alır. İnceleme konusu yapılan *Çengi*'de de yazarın bu yönünü görmek mümkündür.

Bu makalede Ahmet Mithat'ın *Çengi* adlı eseri ile Cervantes'in *Don Kişot* romanı karşılaştırılacak, iki eser arasındaki benzerlikler tespit edilecek, Ahmet Mithat'ın uyarlama yaparken nelere dikkat ettiği ortaya konacaktır. Ayrıca dünya edebiyatında roman türünün gelişimine yön veren Cervantes'in Ahmet Mithat üzerinde bıraktığı tesirler de tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat, Cervantes, *Çengi*, *Don Kişot*, Karşılaştırma, Uyarlama.

SEARCHING THE TRACE OF CERVANTES IN THE AHMET MİTHAT'S NOVEL ÇENĞİ

Abstract

Cervantes sets the stage for modern novelistic by preparing the end of the romance genre with his work *Don Quixote*, a parody of the knight stories. Author hits with its own weapon instead of classically satirizing romance genre that is far from reality. Shows the ridiculousness of the knight's story by dropping it to a funny state of a hero who is keen to believe in these works. The work leaves important traces in Turkish literature as well as in world literature. The novel *Çengi* that is the topic of our article and is written by Ahmet Mithat who is qualified as "writing machine" also is an adapted form of Cervantes' famous *Don Quixote* to our literature and culture. Ahmet Mithat who takes upon himself educating society with his writings writes his all works with that consideration. It is possible to see this characteristic of the author in his novel *Çengi* that is discussed in our article.

Makale Gönderim Tarihi: 10.05.2018, Kabul Tarihi: 01.08.2018
Doi: 10.26791/sarkiat.422680

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
ademgurbuz@bingol.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6212-1500

In this article, by comparing Ahmet Mithat's novel *Çengi* with Cervantes's novel *Don Quixote* similarities will be detected and revealed what Ahmet Mithat paid attention to when making the adaptation. Also the effect of Cervantes who leads the improvement of novel in world literature on Ahmet Mithat will be tried to detect.

Keywords: Ahmet Mithat, Cervantes, *Çengi*, *Don Quixote*, Comparison, Adaptation.

Giriş

Ahmet Mithat Efendi, Tanzimat'ın her iki döneminde de eser veren, sanat anlayışı bakımından daha çok birinci dönem şair ve yazarlarıyla aynı doğrultuda olan bir yazardır. Türk edebiyatında hikâye türünden roman türüne geçiş sürecinde kaynak vazifesi görmüş, hikâye ile romanı uzlaştırmıştır. Tanzimat edebiyatı özelliklerine paralel olarak sanatını toplumun hizmetine sunan Ahmet Mithat, daima halka yönelmiş ve onları eğitmeyi amaçlamıştır. Tanpınar'ın ifadesiyle “Mithat Efendi bütün ömrünce öğretmek için öğrenecektir” (Tanpınar 2012: 440). Ahmet Mithat, Tanzimat Dönemi'nin halk üzerinde en etkili olan simalarından biridir. Ulaştığı sade dilin de katkısıyla halka okumayı ve edebiyatı sevdirebilir. Sosyal fayda peşinde koşan romancı, hayatı boyunca sanatını halkı eğitmek için kullanır.

Ahmet Mithat'ın eserlerinde en çok işlediği konular; “batıl inanışlar ve zararlı âdetleri tenkit, okuyucuya Batı'nın pozitif dünya görüşü hakkında bilgi vermek ve Batı kültürünün ilk bilgilerini aktarmaktır” (Akyüz 2013: 72). Orhan Okay'a göre Osmanlı aydınları genellikle Batı medeniyetini üç vasıta ile (kitaplarla, Avrupalılar veya Batı'ya özenen Türklerle etkileşim yoluyla ve bizzat Avrupa'ya gidilmesiyle) tanır. Okay'a göre Ahmet Mithat, bu üç merhaleden de geçmiş ve Batı medeniyetini tam manasıyla idrak etmiş bir yazardır (Okay 1991: 20). Ahmet Mithat, ilerleme yolunda Batı'nın özünün alınması ve çağdaş medeniyet yolunda ilerlerken özümüzü kaybetmememiz gerektiği düşüncesindedir. Bu yüzden Râkım Efendi'yi “Avrupalı müsbet yeni Osmanlı tipi” (Kaplan 1997: 121) olarak okuyucusuna sunar ve idealize eder. O, “hayatı boyunca Batı ile didişmiş ve bizim daha iyi olduğumuzu” (Belge 2007: 419) ispatlamaya çalışmış bir muharrirdir. Şüphesiz Batı medeniyetinin hem iyi hem de kötü yanları vardır. Bu yüzden yazar, “Batı medeniyetinin Türkiye'ye girmiş ve henüz girmemiş bütün unsurları üzerinde etraflı şekilde durup okuyuculara onların lüzumlu ve faydalı olanlarını tanıtmaya çalışır” (Akyüz 2013: 74). Körü körüne bir Batılılaşmadan yana olmayan yazarın bu noktada ne kadar bilinçli olduğunu “Avrupa'dan gelen şeylerin çürüğü sağlamından, kötüsü iyisinden pek çok ziyade olduğunu tecrübe etmişimdir” (Yılmaz 2011: 70) sözlerinden anlamak mümkündür.

Ahmet Mithat, eğlendirirken öğreten bir sanatçıdır. Sayısı iki yüzü geçen eserleriyle “yazı makinesi” olarak vasıflandırılan yazar; Zeynep Kerman tarafından “büyük bir sanatkar olmamakla beraber, hakiki bir hikâyeci kabiliyetine sahip, evlerde okuma saati tesis eden, babayani üslubu sayesinde okuyucusuyla sıcak bir iletişim kurabilen, eğlendirerek eğiten” (Kerman 2011: 598) bir sanatçı olarak tanıtılır. O, Mısır çarşısında bir aktar çırağı olduğunu hiçbir zaman unutmaz. Halkın içinden gelen bir yazar olması hasebiyle de hem halkın seviyesine inebilir hem de yazdıklarıyla umumun beğenisini kazanır. Yazar, okur için faydalı bulduğu konuları işlerken herhangi bir üslup endişesi taşımaz. Ahmet Mithat'ın romanları teknik bakımdan kusurludur. Roman sanatı, hangi seviyede olursa olsun okuyucuyla eserin baş başa kalmasını ister. Ahmet Mithat ise daima üçüncü bir şahıs gibi aradadır. Vakanın akışını kesip araya girerek bilgiler verir, gereksiz

açıklamalar yapar. Hiçbir zaman kendini gizleme ihtiyacı duymaz (Tanpınar 2012: 452). Bu üslubuyla yazar, eserlerini okuyucuyla karşı karşıyaymış gibi kaleme alır. Ahmet Mithat, “zaman zaman roman kahramanları hakkında okuyucusundan fikirlerini sorar ve onların soracakları muhtemel suallere cevap verir” (Kaplan 1997: 94). Zaman zamansa okuyucuyla hasbihâl etmekten çekinmez:

“Şu hikâye-i garibenin esasını vapur içinde, bir dostumdan işittim ve esas-ı hikâyeyi hakikaten, karilerime arza şayan olacak derecelerde garip ve latif bulduğumdan, romancılık sanatı nokta-i nazarınca nevakısını ikmal ederek, ber-vech-i ati sevgili karilerime arz ve takdime cesaret aldım” (Mithat 2001: 338).

Yazarın *Cinli Han* mukaddimesinde belirttiği bu sözler, okuyucuyla bir kahve köşesinde buluşmuş iki arkadaş gibi hasbihâl ettiğinin göstergesi niteliğindedir. Ahmet Mithat'ın bir başka özelliği ise vakayı durdurarak okuyucuya uzun uzadıya faydalı bilgiler vermesidir. “Gerçeğe yakınlık ve eğiticiliği roman sanatının en vazgeçilmez unsuru sayan Ahmet Mithat Efendi” (Parla 2012b: 191), bu bilgilerle okuyucusunu yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Fakat modern roman, yazarın kendisini gizlemesi gerektiğini söyler. Modern yazar, düşüncelerini kendisi ifade etmez; kahramanlarına söyler. Ahmet Mithat ise yazar olarak daima varlığını hissettirir. Hatta bazı romanlarında kendisini de roman kahramanları içine sokmakta bir beis görmez. Örneğin yazar, makalemize konu olan *Çengi* romanında okurla birlikte parkta beklemektedir. Roman kahramanlarından biri ise Ahmet Mithat ve okura çengileri görüp görmediğini şöyle sorar:

“Hatta içlerinden en serbestî bulunan Uzunçarşılı bizi görerek yanımıza kadar gelir. “Efendiler! Bir öküz arabasına binmiş sekiz, on kadar kadın buradan geçtiler mi? Gördünüz mü? diye sorar. Biz dahi öyle bir şey görmemiş olduğumuzdan o yolda cevap veririz” (Mithat 2000: 86).

Örnekte de görüldüğü gibi yazar, kendini gizleme gereği duymaz ve roman kişilerinden biri olmakta bir sakınca görmez. Yazar bu yöntemle muhatabını/okurunu ele geçirmeyi, onun yargılarına rehberlik edip tepkilerini kontrol altına almayı hedefler (Demir 2016: 63). Fakat Tanpınar'a göre bu durum, “hikâyenin ilk şartı olan hakikaten olmuş ilkesini ihlal eder” (Tanpınar 2012: 452). Ahmet Mithat, edebiyatın teknik yönünü çok önemsemez. Robert Finn'e göre “Ahmet Mithat'ın amacı, edebiyat üretmek değil, okurlarının ufkunu açmak, ilerleme konusundaki eklektik düşüncelerini onlara benimsetmektir” (Finn 2003: 19-20). Ahmet Mithat'a göre “Halka bir şey öğretmeyen, eğitmeyen, ahlaki olarak yükseltmeyen bir romanın yazılması ve okunması boşuna uğraştır” (Yılmaz 2011: 102).

Makalenin inceleme kısmına geçmeden önce Ahmet Mithat'ın çeviri anlayışı üzerinde de durmakta fayda vardır. Çünkü Ahmet Mithat, birebir çeviriyi yararlı olarak görmeyen bir yazardır ve bu yüzden çeviri yerine uyarılma, özetleme, nazire gibi yöntemleri tercih eder. Ona göre bir çevirmen, dili gereği gibi bilse dahi çevireceği romanın dayandığı kültürel temellere hâkim olmadan başarılı olamaz. Kendi kavrayamadığı bir dünyayı aktaramaz. Öte yandan çevirdiği kitabı sunacağı milletin de kültürel değerlerini bilmelidir. Bunu bilmezse yanlış bir eser çevirisi yaparak beklenmedik zararlara neden olabilir. Örneğin Avrupalı bir eseri tercüme etmek isteyen bir çevirmen, hem Avrupa kültürünü ve yaşayışını iyi bilmeli hem de Osmanlı kültürüne hâkim olmalıdır (Yılmaz 2011: 69). Yazar, inceleme konumuz olan *Çengi* romanının girişinde tercümeden kaçışının gerekçesini bunlara bağlar. Şövalyelik kurumu, Avrupa'daki ortaçağ âdet ve gelenekleri gibi unsurların Osmanlı toplumu tarafından bilinmediğini ve bundan dolayı Osmanlı toplumunun

böyle bir çeviriden zevk alamayacağını belirtir (Mithat 2000: 6-7). Ahmet Mithat, benzer düşünceleri *Müşahedat*'ta şu şekilde savunur:

“İmdi her milletin romanı kendi istidat-ı milliyesine göre yapılmak ve fakat, ait olduğu asr-ı tabiat-ı galibesinden ayrılmamak lâzım gelip, bu hâlde ecanipten alınacak romanları da ona göre intihap eylemek ve badel-intihap yine, tadilât-ı lâzimedede gaflet gösterilmemek lüzumuna dikkat edebilecek olursak, bizim için romanı ve romancılığı kendimize lazım olacak kadar anlamış bulunduğumuza hükm olunur” (Mithat 2010: 24).

Buna göre yazar, yaşanan toplumun yapısının dikkate alınmasını ve Avrupa'dan alınacak eserlerin buna göre seçilmesini tavsiye eder. Çeviri yerine kültürel değerlerin dikkate alınmasını ve uyarlamaların bu şekilde yapılmasını daha faydalı bulur.

Makalemize konu olan *Çengi* romanı, bu bağlamda Ahmet Mithat'ın uyarlamalarından biridir. Eser, halkı eğitmeyi amaçlamaktadır. Yazar, romanın başında, malûmdur ki bir hikâye yalnızca seçkinler için yazılmaz. Her hikâye aynı zamanda halk için de yazılır diyerek bu niyetini belirtir (Mithat 2000: 5). Eser, tiyatro olarak da kaleme alınmış ve Mustafa Miyasoğlu tarafından *Daniş Çelebi ve Çengi Sümbül* adıyla sadeleştirilerek sahneye uyarlanmıştır (Mithat 2012: 6). Romanda birçok Tanzimat romancısının değinmiş olduğu ailelerin çocuklarını iyi yetiştirmemesi ve bunun olumsuz sonuçları ile *Hamzanâme*, *Binbir Gece*, *Aziz Efendi'nin Muhayyelâtı* gibi gerçeklere dayanmayan masalsı yapılar üzerinden eski edebiyatın ve gerçeküstü hikâyelerin bir eleştirisi yapılır. Cervantes'in *Don Kişot* adlı eserinin şövalye romanlarını eleştiren ironik bir eser olduğu göz önüne alındığında, her iki romanın karşılaştırılmasının roman türünün Türk edebiyatındaki gelişiminin tespiti açısından önemli olduğu değerlendirilebilir. Yine bu karşılaştırmayla Cervantes'in ünlü *Don Kişot* romanının Ahmet Mithat'ın *Çengi* romanı üzerindeki tesiri de ortaya çıkarılacaktır.

Çalışmamızda dört bölümden oluşan *Çengi* romanının birinci kitabı olan *İstanbul'da Bir Don Kişot* adlı bölüm incelemeye tabi tutulmuştur. Bu bölüm, kafa karışıklığına sebep olmamak için bir kitap gibi ele alınacaktır. Yani makalemizin inceleme konusu Ahmet Mithat'ın *İstanbul'da Bir Don Kişot* adlı romanıdır. Romanın diğer üç bölümünün *Don Kişot* romanıyla herhangi bir bağlantısı tespit edilmediğinden bu kısımlar incelenmemiştir. Çalışmanın ilk başlığı altında Ahmet Mithat ile *Don Kişot* adlı eser arasındaki ilgi ortaya çıkarılacak, daha sonra ise iki eser arasındaki ortaklıklar maddeler halinde ortaya konacaktır.

1. Ahmet Mithat ve Don Kişot

Ahmet Mithat, eserini aydınlar için değil avam için yazdığını ifade ederek metne giriş yapar. Bunun nedeni, diğer eserlerinde olduğu gibi halkı eğitmektir. Yazar, eserine *Don Kişot*'un kim olduğunu okuyucuya aktararak başlar. Böylece *Don Kişot* ile *Daniş Çelebi* arasındaki benzerliğin daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalışır. *Don Kişot*'un şövalye hikâyeleri okuya okuya bu hikâyelerin doğru olduğuna inanan bir hayalperest olduğunu anlatır, *Don Kişot*'un bazı tuhaflıklarını ve serüvenlerini okuyucuyla paylaşır. Yazar, *Çengi* romanını bir tercüme olarak tasarlamaz ve bunun gerekçesini şu sözlerle açıklar:

“Serlevhamızda, İstanbul'da Bir Don Kişot kaydını görerek bu zât-ı garâbet-simâtı İstanbul'a getireceğimiz itikat edilmesin. Eğer karilerimiz *Don Kişot* hikâyesinden Avrupa halkının aldığı kadar lezzet alabileceğini itikat etseydik *Don Kişot*'u İstanbul'a getirmek değil, belki Cervantes'in hikâyesini baştan başa tercüme ederdik. Lâkin bu hikâyenin hakkıyla ve lâyıkıyla zevkini

çıkarmak, Avrupa'da ezmine-i mutavassıta âdât ve etvarını ve bahusus şövalyeler tarihiyle, bir de bunlara isnat edilen hikâyât-ı gâribeyi bilmeye mütevakkıf olduğundan ve bunlar bilinmedikçe Don Kişot hikâyesinin bir zevki çıkmayacağından tercüme külfetini ihtiyara mecburiyet görülemez" (Mithat 2000: 7).

Yukarıda da ifade edildiği gibi *Çengi* romanı, *Don Kişot*'un bir tercümesi değildir. Yazar, *Çengi*'yi okuyucuya *Don Kişot*'un bir uyarlaması olarak sunar. Çünkü edebiyatımızda bir romans geleneği olmadığı için anlatılan şövalye hikâyeleri okuyucu için çok anlamlı olmayacaktır. Çeviri yerine uyarlamanın (adaptasyon) tercih edilmesi ise Ahmet Mithat'a has bir özellik değildir. Tanzimat yıllarında özellikle tiyatro türünde uyarlamalarla karşılaşılır. Ahmet Vefik Paşa, Direktör Ali Bey ve Teodor Kasap tiyatro türünde Türk milletinin örf ve âdetlerini dikkate alarak uyarlama tiyatro eserleri kaleme alan başlıca sanatçılardandır (Yıldız 2006: 43).

Romans türü; neredeyse olağanüstü bir aşk macerasını konu edinen, efsaneye karışık bir aşk destanından bahseden, ortaçağ şövalyelerinin maceralarını anlatan; üslubunda coşkunculuk, çekicilik ve cazibenin öne çıktığı anlatılar olarak tanımlanabilir (Karataş 2011: 488). Ahmet Mithat, *Çengi*'de edebiyatımızda romans türüne gerçeğe aykırılık ve serüvencilik bakımından benzeyen *Hamzanâme*, *Binbir Gece*, *Aziz Efendi'nin Muhayyelâtı* gibi eserlerin masalsı yapısını ortaya koyar. Böylece Cervantes'in romans türünü ironik bir dille tenkit ettiği gibi Ahmet Mithat da eski edebiyatımızı tenkit eder. Eserde gerçekten uzak, hayali, efsanemsi hikâyelerin okuyucusunu düşürdüğü komik durumlar gösterilir ve bu eski hikâyeler parodi yoluyla hicvedilir. Sihir, simya, cin, peri gibi unsurlar üzerinden eski edebiyatın gerçekçiliği sorgulanır. Yazar, eski edebiyatımızı eleştirirken fazla ileriye gitmez. Çünkü edebiyatımızda var olan bu hikâyelerin çok daha ilerisini Batılılar icra etmişlerdir. Ona göre Batılı bazı yazarlar, hayal güçlerine dayanarak öyle hikâyeler anlatmışlardır ki onlara oranla bizim *Hamzanâmeler* doğrunun doğrusu bir dereceye yükselir (Mithat 2000: 6). Yazara göre edebiyatımızın geçmiş olduğu evrelerden Batı edebiyatı da geçmiş ve Batı edebiyatının mahsulleri çok daha gerçek dışıdır.

Batı edebiyatında çok önemli bir yere sahip olan ve roman türünün başlangıcı olarak görülen *Don Kişot* romanı, yazar tarafından yapılmış bilinçli bir seçimdir. Ahmet Mithat *Çengi* romanında yaptığı işin farkındadır. Batı edebiyatında çok önemli bir yere sahip olan *Don Kişot* romanını edebiyatımıza uyarlayacaktır. Bu uyarlamayı yaparken Cervantes'in *Don Kişot*'una tıpatıp benzeyen bir karakter oluşturma peşinde değildir. Yazar, "Osmanlılık ahlak ve etvarı dâhilinde" (Mithat 2000: 7) bir *Don Kişot* modeli oluşturmayı hedefler ve bunu başarır. Çünkü *Çengi* romanı; mekânı, vakası, zamanı, şahıs kadrosu ve sosyal yaşantısıyla edebiyatımızın bir parçasıdır.

Yazar ve eser arasındaki ilişkiyi bu şekilde tespit ettikten sonra *Don Kişot* ile *Çengi* romanlarını karşılaştırarak iki eser arasındaki benzerlikler ortaya çıkarılabilir. Çalışmada iki eser arasındaki farklılıklar üzerinde durulmayacaktır. Çünkü inceleme, makale başlığında da belirtildiği gibi *Çengi* romanında Cervantes'in izlerini aramakla sınırlandırılmıştır.

2. Eserler Arasındaki Benzerlikler

2.1. Kahramanların Okudukları Kitaplardan Etkilenmesi

Don Kişot ve *Çengi* romanlarının kahramanları, okudukları kitaplardan esinlenerek hayal dünyasında yaşayan tiplerdir. Bu bağlamda gerçeği görmezler veya gerçeğe

ilgili değerlendirmelerinde yanılırlar. Bunun gerekçesi, okunan kitapların hayal ürünü ve gerçek dışılığıdır. Hem romans türü hem de halk hikâyeleri, olağanüstü olaylardan beslenir ve gerçeklikten uzaktır. Her iki yazar da bu kitapların gerçekçi olmayışını eleştirir ve okuyanlara zarar vereceği tezini işler.

Cervantes'in roman kahramanı olan Don Kişot, şövalye romanlarını tanıyana kadar bulunduğu eyaletin en zengin arazi sahiplerinden biridir, oldukça varlıklı bir aileye mensuptur. Fakat sonrasında mal varlığının büyük bir kısmını bu tür kitaplara harcayarak tüketir. Şövalye romanlarının Don Kişot'a olan zararı, sadece maddi olmakla kalmaz. Don Kişot'un şövalye romanlarına olan tutkusu zamanla patolojik bir bağımlılık hâlini alır. Yemek yemez, uyumaz; ancak odasına yığıdığı şövalye masallarını okumak için yaşar (Cervantes 2013: 12). Okuduklarının etkisinden kurtulamayan roman kahramanı, zamanla okuduklarını yaşamaya başlar. Karşılaştığı kişi ve olayları okuduklarıyla özdeşleştirir, yanılısma ve gerçeklik arasında git geller yaşar ve bir çeşit meczup hâlini alır. Don Kişot'un okuduğu romanslar, eserdeki bazı kişiler vasıtasıyla da hicvedilir. Örneğin Don Kişot'un bu hâle gelmesinin bütün sorumluluğunu okuduğu şövalye romanlarına bağlayan berber; "onları yazanların da, basanların da Allah belasını versin" (Cervantes 2013: 40) diyerek romansları eleştirir. Daha sonra ise bu kitapları köyün papazıyla birlikte yakar.

Çengi romanındaki Daniş Çelebi ise Don Kişot kadar olmasa da varlıklı bir aileye mensuptur. Daniş Çelebi'nin annesi Saliha Molla, büyü ve efsunla uğraşarak bir hayli servet biriktirir ve İstanbul'un tanınan simalarından biri hâline gelir. Saliha Molla; Daniş Çelebi'yi büyü, tılsım, sihir, cin, şeytan hikâyeleri içinde yarı meczup bir şekilde büyütür. Saliha Molla'ya göre, roman başkişisinin evi "cin ve peri karargâhı"dır. Her taraf cin ve perilerle doludur. Evde dolaşırken bu cin ve periler incitilmemelidir. İlk terbiyeyi bu şekilde alan Daniş Çelebi, okuma yazmayı öğrenir öğrenmez *Hamzanâme*, *Binbir Gece*, *Aziz Efendi'nin Muhayyelâtı* ve *Ebu Ali Sina* gibi simya bilimi, cin ve peri hikâyeleri anlatan kitaplar okumaya başlar. Hikâyeleri okumakla kalmaz, annesinin teşvik ve desteğiyle hikâyelerin gerçekliğine inanmaya başlar. Daniş Çelebi'nin Don Kişotluğu da bu noktada başlar.

Daniş Çelebi de Don Kişot gibi okuduklarının tesirinde kalan bir tiptir. Sihir ve efsunlar içinde büyür ve okuduğu kitapların tesirinde kalır; Okuduğu masalımsı kitapların tesiriyle karşılaştığı varlıkları olduklarından farklı olarak algılar. Cin ve peri hikâyelerini gerçeklik olarak algılayan roman kahramanı, zamanla kendisini cin ve peri kızları içinde görmeye başlar: "Bazı kere ve hatta çok zamanlar bu evham ve hayalâtına gerçekten vücut vererek kendisini filhakika cin ve peri kızları içinde bulurdu" (Mithat 2000: 10).

Görüldüğü gibi Ahmet Mithat, roman kahramanı olan Daniş Çelebi'yi Don Kişot'la aynı yoldan geçirecek bir meczup hâline getirir. Don Kişot da Daniş Çelebi de dünyayı verili metinlerden yola çıkarak okumuş ve okuduklarının etkisinden çıkamamıştır. Cervantes, eserde gerçeklikten uzak eserler olan romans türünün zararlarını göstermeye çalışır; Ahmet Mithat ise Türk edebiyatında var olan masalımsı yapıların okuyucu üzerindeki akislerini abartılı bir dille ortaya koyar. Her iki yazar da bu yolla eski edebiyatın gerçekçiliğini sorgular ve eleştirir.

2.2. Kahramanların Varlıkları Olduğundan Farklı Algılaması

Dostoyevski'nin "insan düşüncesinin en son ve en büyük sözü, insanın ifade edebileceği "en acı ironi" (Parla 2012a: 11) olarak nitelediği *Don Kişot* romanı, okuduğu şövalye romanlarından dolayı meczuplaşmış bir kahramanı konu edinir.

Yazar, bunu işlerken hem eski türleri hicveder hem de hayali hikâyelerin okuyucuyu ne hâle getirdiğini gösterir.

Cervantes'in roman kahramanı Don Kişot, “romans dünyasının gerçekten kopuk hayalcisidir” (Kantarcioglu 2007: 17). Karşılaştığı varlıkları okuduğu hikâyelerdeki kişi veya varlıklar olarak görür. Örneğin köyün papazını “Piskopos Turpin”, köyün berberini “Kral Marsille” olarak görür. Don Kişot için bütün hanlar, şato ve kale; hancılar, şato sahibi ve derebeyidir. Don Kişot'un sıska ve ihtiyar kırsağı, onun gözünde İskender'in atından daha ihtişamlıdır. Yel değirmenlerini okuduğu hikâyelerdeki devlere benzetir. Sıradan köylü kızlar, onun gözünde asil matmazellerdir. Berberin başında taşıdığı tıraş leğeni, kahraman Mambrino'nun miğferidir (Cervantes 2013: 13-15). Don Kişot, örneklerini arttırabileceğimiz yanılısalarla varlıkları okuduklarıyla özdeşleştirerek değerlendirir ve kendi kurduğu hayal âleminde yaşar.

Ahmet Mithat da Daniş Çelebi'yi okuduğu hikâyelerin etkisinden kurtulamayan bir zavallı olarak gösterir ve eski tip hikâyeciliği hicveder. Eserde aynı zamanda Tanzimat Dönemi edebiyatının genel bir izleği olan gençlerin doğru yetiştirilmemesi de eleştirilir. Sihirle dolu bir dünyada büyüyen ve gerçek dışı hikâyeler okuyan Daniş Çelebi, zamanla tıpkı Don Kişot gibi muvazenesini yitirir ve yaşadıklarını okuduğu hikâyelerdeki olaylarla özdeşleştirir. Daha çocukken gördüğü bir at sürücüsünü “Kim bilir cinlerden hangi cindir? Veyahut perilerden hangi peridir? Hâsılı mutlaka benî beşer olmayan” (Mithat 2000: 10) biridir diyerek korkan Daniş Çelebi, belli bir yaşa geldikten sonra kendisini cin ve periler içinde bir âlemde hisseder. Beykoz çadırında gördüğü bir konağı, Aziz Efendi'nin bir hikâyesindeki hünkâr köşkü olarak algılar. Konağın bekçisini ise hikâyedeki cinler padişahı Şemhail olarak görür. Kendisini ise hikâyenin kahramanı Şehzade Asil'e benzetir Daniş Çelebi, köşke girip sihir ve tılsımla uyutulmuş olan Çin ü Maçin padişahının kızını kurtarmak ister. Bu düşünceyle konağa girer, konak bekçisinden iyi bir dayak yer ve canını zor kurtarır (Mithat 2000: 12-13). Başka bir vakada sokakta gördüğü bir aşüfteyi okuduğu hikâyelerdeki Şehzade Nesil'in karşılaştığı bir kadın olarak algılar, hikâyeyi yaşamak için kadını peşine takar ve neticede yine iyi bir dayak yer (Mithat 2000: 16-17).

Örneklerde görüldüğü gibi Ahmet Mithat da roman kahramanına, Cervantes'in Donkişot'a yaptığı gibi varlıkları farklı olarak algılatır. Bunun sonucunda her iki roman kahramanı da okudukları kitaplardan dolayı gerçeklikle ilgili değerlendirmelerinde yanılığa düşer, okudukları olayları günlük yaşantılarına uyarlamaya çalışır ve bunun akabinde türlü sıkıntılar yaşar.

2.3. Kahramanların Meczupluklarıyla Eğlenilmesi

İroni ve hiciv, çoğu zaman didaktik bir söylemden çok daha tesirli olabilir. İğneleyici ve alaycı bir dille ortaya konan eleştiri, olaylardaki çarpıklığı ve tezadı çok daha iyi bir şekilde ortaya koyar. *Don Kişot ve Çengi*'de kahramanlarla ironik bir şekilde dalga geçilir. Her iki eserde de kahramanların saflığından yararlanmak isteyen kişiler, roman protagonistlerine oyunlar hazırlayarak onların bu saflıklarıyla eğlenir.

Don Kişot romanından birkaç örnek vermek gerekirse; şövalyelik yasalarına göre Don Kişot'un gerçek bir şövalye nezaretinde silah kuşanması gerekir. Don Kişot'un gittiği han, şato; hancı da derebeyi olduğuna göre bu işi ancak bir derebeyi yapabilir. Don Kişot'la eğlenmek isteyen hancı, çeşitli reveranslarla Don Kişot'u hâlden hâle sokar ve böylece kılıç kuşanma töreni gerçekleşmiş olur (Cervantes

2013: 27-28). Başka bir vakada Don Kişot'un eve dönmesini sağlamak için papaz ve berber tarafından bir oyun tertip edilir. Oyunda Don Kişot'un hayalet sandığı kişiler, Don Kişot'u bir arabaya bağlarlar ve sihirbaz tarafından görevlendirildiklerini söyleyerek Don Kişot'un kendileriyle gelmelerini isterler. Don Kişot da bu oyuna kanarak hayaletlerle gider ve gözünü evindeki yatağında açar. Don Kişot, başka bir macerada bir Dük ve eşiyle karşılaşır. Bu kişiler, eğlenmeyi seven tiplerdir ve Don Kişot'a birçok oyunlar oynayarak eğlenirler. Don Kişot'u abartılı söylemlerle göklere çıkarıp gizlice gülmekten kırılırlar. Don Kişot'un seyisi Sanço Panza'yı oyunla bir şehre vali yaparlar. Şehirde Sanço Panza'ya birçok oyunlar oynarlar ve Sanço Panza'nın kendi isteğiyle valilikten vazgeçmesini sağlarlar (Cervantes 2013: 199, 254). Görüldüğü gibi eserde yazar da bir nevi roman kahramanları gibi Don Kişot ve Sanço Panza'yı hâlden hâle düşürerek şövalyelik olgusuyla eğlenir.

Ahmet Mithat da *Çengi*'de roman kahramanının saflığından yararlanmak isteyen tipler oluşturur. Örneğin Daniş Çelebi'nin annesi Saliha Molla, Şeyh Gürgüvani adında biriyle gönül ilişkisi yaşar ve zaman zaman onunla gayrimeşru ilişkiler içerisine girer. Saliha Molla, Şeyh Gürgüvani ile olan buluşmalarını oğluna simya ilminden bir sanat icra etmekle açıklar. Bu esnada yabancı bir gözün kendilerini görmemesi gerektiğini söyleyerek Daniş Çelebi'yi yanından uzaklaştırır. Şeyh Gürgüvani, Daniş Çelebi'ye esrar içirir, böylece onu uyuşturur ve başka âlemlere uçurur (Mithat 2000: 20) Başka bir vakada eğlenmekten hoşlanan emekli bir zengin olan Engurusizade Nafiz Efendi, Daniş Çelebi'ye oldukça planlı programlı bir oyun hazırlar. Oyuna göre bir cariyeye, peri olarak odaya girecek ve sadece Daniş Çelebi'ye görünecektir. Odadakilerin tamamı ise daha önceden tembih edilir ve böylece büyük bir komedyaya oynanır. Daniş Çelebi, oyuna inanır ve karşısındaki cariyeyi sadece kendisinin gördüğünü düşünür. Sonra da odadakilere şöyle seslenir:

“- Efendiler! Sizin gözünüz vardır, ama görmez. Kulağınız vardır, ama işitmez. Siz âlemin yalnız alâniyetini görürsünüz. Esrarını göremezsiniz. Çünkü gözünüz ve kulağınız havass-ı simyeviyye ile perveriş bulmamıştır. Ben size makis değilim. Ben şimdi şu oda içinde sizin görmediklerinizi görür, işitmediklerinizi işitirim” (Mithat 2000: 35).

Kimsenin periyi görmediğinden emin olan Daniş Çelebi, peri sandığı cariyeye ulu orta aşk oyunları oynar ve orada bulunanları bir hayli eğlendirir. Görüldüğü gibi her iki romanda da kahramanlar, oldukça saf olarak gösterilmiş ve kahramanların bu saflıklarından yararlanmak isteyen tipler oluşturulmuştur. Eserde romans veya hikâyeler okuyarak saf duruma düşen kahramanlar üzerinden eski edebiyatların bir hicvi yapılır.

2.4. Çekilen Sıkıntılardan Yılgınlık Göstermeme

Don Kişot ve *Çengi* romanlarının başkişileri, idealist tiplerdir, doğru bildikleri yoldan şaşmazlar. Mücadele azimlerini hiçbir zaman yitirmezler, okudukları kitaplara toz kondurmazlar. Onlar için başarısızlık diye bir şey yoktur; bunun yerine yanlış zamanlama, yanlış kişilerle karşılaşma vb. gerekçeler vardır.

Cervantes, düştüğü şövalyelik yolunda Don Kişot'a birçok sıkıntılar yaşatır. Don Kişot, birçok kereler öldüresiye dayaklar yer. Fakat bu sıkıntılar, onun şövalyeliğe ve okuduğu romanslara olan inancını bir nebze dahi sarsmaz. Don Kişot, bu hâliyle oldukça idealist bir karakter konumundadır. Doğru bildiği yoldan ölümü pahasına bile olsa dönmeyi düşünmez. Daha ilk macerasında karşılaştığı bezirgânlardan “Mancha İmparoticesi asil Dulcinea del Toboso'nun güzelliğini, haşmetini” tanımlarını ister. Bunun üzerine uşaklardan biri tarafından öldüresiye dayak yer;

fakat yılğnlık göstermez. Çünkü ona göre gezici şövalyelerin başına ara sıra böyle şeyler gelebilir (Cervantes 2013: 31-35). Don Kişot, başka bir vakada kürek mahkûmlarını kurtarır ve onlardan sevgilisi Dulcinea'ya giderek Don Kişot'un kahramanlıklarını anlatmalarını ister. Netice yine hüsrandır: Don Kişot dayak yer, taşlanır ve yara bere içerisinde kalır (Cervantes 2013: 92-93). Başka bir vakada Rocinante'nin eyerini ve eşeğin yüklerini çalmaya çalışan katırcılara saldırır; fakat neticede katırcılardan feci şekilde dayak yer. Bu yenilginin sebebini ise kendi seviyesinde olmayan kişilerle savaşmasında bulur. Don Kişot, “kabahat bende. Ben böyle ayak takımı aşağılık heriflerle dövüşe kalkacak adam değildim. Bana yalnız silahlı şövalyelerle savaşmayı emreden şövalyelik kanunlarına riayetsizlik ettim. Bunun için talih bize güler yüz göstermedi” (Cervantes 2013: 61) diyerek kendini teselli eder. Örneklerini arttıracığımız sıkıntılara rağmen Don Kişot'un şövalyelikle ilgili inancında herhangi bir değişiklik olmaz.

Çengi romanının kahramanı Daniş Çelebi, yaşama okuduğu hikâyelerin ekseninden bakar ve karşılaştığı varlıkları hikâyelerdeki unsurlarla aynileştirir. Bu yüzden de türlü sıkıntılar yaşar. Fakat çekilen sıkıntılara rağmen Don Kişot'ta olduğu gibi Daniş Çelebi'nin de inancında herhangi bir değişiklik görülmez. Örneğin Daniş Çelebi, Beykoz'da gördüğü bir konağı hünkâr köşkü sanır. Bu köşkü hikâyelerin birindeki vakayla özdeşleştiren roman kahramanı, konağa dalar ve konağın bekçisinden feci şekilde dayak yer. Yediği dayaktan sonra ise “Bu kasrı muhafazaya memur şu habîs cinnî mâlik-i mühr-i Süleyman olduğunu tanıyamadığı için şu bed muâmeleyi etti (Mithat 2000: 15) diyerek kendini teselli eder ve hikâyelerine toz kondurmaz. Başka bir vakada önüne çıkan bir aşüfteyi hikâyelerin birindeki bir kadın kahramana benzeten Daniş Çelebi, kadını peşine takarak hiç tanımadığı bir eve götürür. Fakat işler, hikâyedeki gibi cereyan etmez ve Daniş Çelebi canını zor kurtarır. Bu hikâyenin gerçek çıkmaması da Daniş Çelebi'nin hikâyelerin gerçekliğine olan inancını etkilemez. Ona göre hiç tanımadığı bu eve zamansız girmeseydi, hikâye gerçekten yaşanacaktı (Mithat 2000: 18). Görüldüğü gibi her iki romanda da kahramanlar, hayal âlemlerinde yaşadıklarından dolayı çeşitli sıkıntılar çeker; fakat kahramanların inançlarında herhangi bir değişiklik görülmez.

2.5. Türlerin Eleştirisi ve İç İçeliği

Romans, “Orta Çağ'ın şövalyelik, kahramanlık ve aşk düşü, askerlik sanatı, stilize edilmiş aşk, kırsal hayat düşü, görüntülere yansıyan dini düşünce, ölümün romantize edilmesi veya yüceltilmesi gibi temel özellikler üzerine kurulan romanın atası olan bir anlatı türü” (Uç 2006: 396) olarak tanımlanabilir. “Gerçek hayatın sorunlarına değinmeyen iyi vakit geçirtecek, eğlendirecek masalımsı bir anlatı” (Moran 2012: 28) da diyebileceğimiz romanslar; Orta Çağ'ın, soyluların ve şövalyelerin maceralarını, aşklarını, erdemlerini anlatan popüler edebi türlerdir. Cervantes, eserinde ironi yoluyla eski edebiyatı ve romans türünü hicveder. Yazarın, eserini birçok olağanüstülüklerle süslemesi “şövalye hikâyelerinin olağanüstü ve abartılı yanlarını tariz niteliğindedir” (Kolcu 2011: 136).

Don Kişot, sadece eğlendirmeyen; aynı zamanda okuyucusunu düşündüren bir eserdir. Eser, şövalye romanslarıyla dalga geçen bir parodidir. “Yaşadığı yüz yılın köhnemiş ideallerini hicveden Cervantes, bu romanıyla yeni oluşmaya başlayan Avrupa gerçekliğini edebiyat yoluyla İspanya'ya taşımıştır” (Kolcu 2010: 91). Önsözünde amacının romans türünü küçük düşürüp edebiyat sahnesinden silmek olduğunu ifade eden yazarın tek isteği, şövalye kitaplarının saçma, gerçek dışı öykülerini gözden düşürmek ve yok etmektir (Parla 2012a: 63). Bu amaçla yola

çıkan yazar, şövalye hikâyelerinin hayali unsurlarını ve saçmalıklarını Don Kişot ve seyisi Sanço Panza'yı komik durumlara düşürerek ironik bir şekilde ifade eder. Eser, ölmekte olan şövalyeliğin eleştirisiyle yüklüdür. Cervantes'in "olmuş ya da olması mümkün'e yönelirken romansı küçümseyip alaya alış süreci romanı doğurur" (Özgül 2010: 15). Bu eseri okuyan okuyucu, daha sonra karşılaşacağı herhangi bir şövalye hikâyesine kuşkuyla yaklaşacaktır.

Don Kişot romanında, şövalye hikâyelerinin eleştirisi dışında türlerin iç içeliği de göze çarpar. Yazar, aynı eserde birçok türü birbirine karıştırarak kendi dönemindeki bütün yazım türlerini tecrübe eder. Epik parodi, pastoral romans, şövalye romanları, öyküleme, hükümdar tartışmaları, pikaresk vb. anlatım türlerini eserinde kullanır. "Bir anlatı türünden ötekine atlayıp bağdaşmaz anlatıları yan yana koyup onları birbiriyle yarıştırmak" (Parla 2012a: 66) tür ironizasyonu yapar. Romans türünde kişiler tek yönlüdür; iyiler hep iyi, kötüler hep kötüdür. Fakat eserde iyi karakter olarak çizilen berber ve papaz, Don Kişot'a oyun oynayarak iyi insan-entrikacı insan özelliklerinin her ikisini birden üzerlerinde taşır ve yuvarlak karakter özellikleri taşır. Don Kişot'un girdiği bir handa öyküler anlatılır ve edebi konular tartışılarak vakit geçirilir. Bu bölümde âdeta bir drama sergilenir. Yani hikâyenin içinde hikâye anlatılarak türler iç içe karıştırılır ve melez bir yapı ortaya konur.

Cervantes, Don Kişot'ta nasıl şövalye romanlarıyla alay etmişse Ahmet Mithat da bir Don Kişot uyarlaması olarak başladığı *Çengi*'de, "gerçeklikten uzak gördüğü geleneksel edebiyatı parodi yoluyla hicveder. Bu hicivden en çok nasibini alan metinler de *Muhayyelât-ı Aziz Efendi*, *Hamzanâme*, *Ebu Ali Sina* gibi hep "sihir ve ilm-i simya ve cin ve peri hikâyât-i garîbesini mübeyyin şeyler"dir" (Parla 2012a: 81-82). Ahmet Mithat, Türk edebiyatında roman türünün ilk örneklerini veren usta bir kalemdir. Roman türüne "ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında yaklaşıldığı" (Dino 2008: 6) ve Ahmet Mithat'ın 35'i roman [Cevdet Kudret'e göre 29'u (Kudret 2009: 27), Mustafa Nihat Özön'e göre 47'si roman (Özön 2015: 198-199)] 200'den fazla eser kaleme aldığı (Korkmaz 2010: 79) göz önüne alındığında yazarın Türk romancılığındaki yeri daha iyi kavranabilir.

Roman türü edebiyatımızda henüz yeni olduğundan Ahmet Mithat da başlangıçta romanın olmuş ya da olabirliğini bu türün zıttı olan gerçek dışı hikâyeleri yererek ortaya çıkarmaya çalışır. Ahmet Mithat'a göre eski hikâyeler; afaki, hayali, okuyucusuna yarar ve bilgiden çok zarar veren türlerdir. Eski hikâyelerle büyüyen roman kahramanı Daniş Çelebi, öyle bir hâle gelir ki yanında birisi dişlerini gıcırdatarak "Ben filan cinim" dese, derhal inanabilen bir kişiliğe bürünür. Yazar Daniş Çelebi üzerinden olağanüstü kurmacaların ne kadar zararlı olabileceğini abartılı bir dille anlatır. Yine eserde roman içinde küçük hikâyeler anlatılır ve tıpkı *Don Kişot*'ta olduğu gibi türler iç içe karıştırılır.

Sonuç

Makalemize konu olan *Çengi* romanı, *Don Kişot* romanının bir uyarlaması olarak kaleme alınan bir eserdir, birçok yönüyle *Don Kişot*'tan izler taşır. Ahmet Mithat, Cervantes'in roman kahramanı olan Don Kişot'un karşısına onun bir uyarlaması olarak görebileceğimiz Daniş Çelebi'yi çıkarır. Daniş Çelebi, birçok yönüyle Don Kişot'la benzerlik gösterir. Makalemizde bölüm bölüm değerlendirdiğimiz üzere; roman kahramanlarının okudukları kitaplardan etkilenerek muvazenelerini kaybetmeleri, varlıkları olduklarından farklı olarak algılamaları ve okudukları hikâyelerle aynileştirmeleri, her iki eserde de kahramanların meczupluklarından

istifade eden tiplerin olması, roman başkişilerinin yaşadıkları tüm sıkıntılara rağmen inançlarında hiçbir değişiklik olmayan idealist tipler olması, her iki eserin de kendinden önceki türlere bir eleştiri özelliği taşıması ve türlerin iç içe karıştırılarak işlenmesi tespit edilen benzerliklerdir.

Bu tespitler ışığında iki eser arasında vaka kuruluşu, kahraman tipolojisi, geçmiş ve eski edebiyatın eleştirisi, türlerin iç içe karıştırılması gibi yönlerden ortaklıkların görüldüğü söylenebilir. Bu benzerliklerin tesadüfen olmadığı açıktır. Ahmet Mithat, eserinde klasik bir çeviri yapmak yerine onu Osmanlı toplumuna uyarlamış ve kendi Don Kişot'unu oluşturmuştur. Fakat bunu yaparken Cervantes'in yolunu takip etmiş ve yukarıda bahsettiğimiz ortaklıklar ortaya çıkmıştır. Bu minvalde Ahmet Mithat'ın *Çengi* romanında, bilinçli bir tercih yaparak Cervantes'in ayak izlerini takip ettiğini ifade etmemiz mümkündür.

Kaynakça

Akyüz, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2013.

Belge, Murat, *Türk Edebiyatında "Doğu-Batı Sorunsalı"*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2007.

Cervantes, Saavedra, Miguel De, *Don Kişot (Çev. Reşat Nuri Güntekin)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

Demir, Yavuz, *Zaman Zaman İçinde Roman Roman İçinde: Müşahedat: Bir Üstkurmaca Olarak Müşahedat*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2016.

Dino, Güzin, *Türk Romanının Doğuşu*, Agorakitaplığı, İstanbul 2008.

Finn, Robert P., *Türk Romanı*, Agorakitaplığı, İstanbul 2003.

Kantarcıoğlu, Sevim, *Türk ve Dünya Romanlarında Modernizm*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2007.

Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1997.

Karataş, Turan, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Sütun Yayınları, İstanbul 2011.

Kerman, Zeynep, *Ahmet Mithat Efendi, Tanzimat Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, İstanbul 2011.

Kolcu, Ali İhsan, *Batı Edebiyatı*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2010.

Kolcu, Ali İhsan, *Tanzimat Edebiyatı II- Hikâye ve Roman*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2011.

Korkmaz, Ferhat, *Ahmet Mithat Efendi'nin Romanları ve Romancılığı (1874-1884)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır 2010.

Mithat, Ahmet, *Çengi-Kafkas-Süleyman Muslî (Haz. Erol Ülgen & Fatih Andi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Mithat, Ahmet, *Letaif-İ Rivayat*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2001.

Mithat, Ahmet, *Müşahedat (Yay. Haz. Osman Gündüz)*, Kitapzamanı Yayınları, İstanbul 2010.

Mithat, Ahmet, *Daniş Çelebi ve Çengi Sümbül (Sahneye Uyarlayan: Mustafa Miyasoğlu)*, Konak Yayınları, İstanbul 2012.

Moran, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Okay, Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991.

Özgül, M. Kayahan, “*Romanın Hikâyesi*”, Türk Romanı Özel Sayısı, Hece, 65/66/67, 2010, ss. 10-19.

Parla, Jale, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012a.

Parla, Jale, “*İstanbul'da İki Don Kişot: Meczup Okurdan Saf Okura*”, Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış (Berna Moran'a Armağan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012b, ss. 187-211.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.

Uç, Himmet, *Ansiklopedik Roman Eleştiri Terimleri*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2006.

Yılmaz, Durali, *Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu*, Kesit Yayınları, İstanbul 2011.

Yıldız Sadettin, *Tanzimat Dönemi Edebiyatı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2006.